

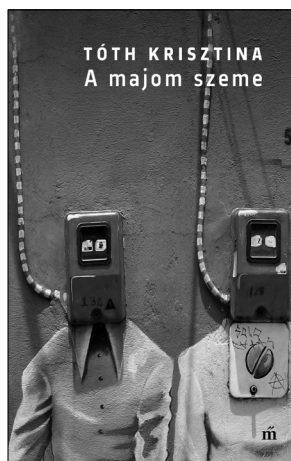
TANMESE AZ ESZMÉLÉSRŐL ÉS A HATALOMRÓL

Tóth Krisztina: A majom szeme

Tóth Krisztina legújabb regénye, *A majom szeme* meg akar mutatni valamit a hatalom és az annak alárendelődők működéséről. Hiába ért egyet az olvasó e program szükségességével, s bizonyos technikáiban hiába nagyrészt jó a könyv, sőt, nem mentes az ötletes eljárásoktól sem, a műegész nem igazán lesz több a részek összegénél, az „üzenet” egyértelmű, dilemmákat nem vet fel, pusztán illusztrálja – igaz, elég elegánsan, és a disztópiákra általában jellemző módon – a tételt.

Helyenként egészen lázban tartó történet bontakozik ki *A majom szeme* lapjain, a megfelelő sejtető és késleltető narratív technikák keltette feszültségekkel, de ami a leginkább benne tart bennünket a sztoriban, az a világépítés és -ábrázolás módja. Tóth remekel abban, ahogyan hosszas expozíciók helyett a szereplők valóságát a világukban való létük, közérzetük, társadalmi helyzetük, viszonyaik által írja le. Fokozatosan derül ki, hogy a mű jelenében egy EÖK (Egységes Összszemzeti Kormányzóság) nevű rendszerben vagyunk, néhány évvel egy polgárháború után, és eddigre a jómódúak és a szegények közötti szakadék olyannyira látványosan elmélyült, hogy az életterekért folytatott küzdelem során szegregátumokra és védett területekre oszlik a meg nem nevezett nagyváros, miközben a folyamatos megfigyelésnek való kitétség, az áramszünet, a hatalmas árak egyik társadalmi réteget sem kímélik. A főbb szereplők foglalkozásain keresztül belelátunk az oktatási, az orvosi és a szociális rendszerbe, s ezáltal azokba a módszerekbe, amelyek révén a hatalom mindannyiuk múltját, jelenét és jövőjét uralja. És amelyekhez már szinte fáradt közönnyel (Giselle és Petra) vagy épp narcisztikus kéjjel (dr. Kreutzer) asziszisztál mindegyikük, amíg nem a saját túlélésük (a *boldogulás* túlságosan optimistán csengene) forog kockán. Több kritika méltatja joggal a szereplők (esetenként jellemalakulásának) lélektani kidolgozottságát: az ellenpontozások által vagy a másik szereplő fókuszán keresztül értelmezett gesztusok és attitűdök gyökereire később fény derül, vagy visszavezethetők lesznek múltbeli sérülésekre, de nem annyira szorosra fűzve, hogy egy-egy személy csak logikai láncolatok eredménye, s ekképpen papírízű figura lenne.

A legtöbb szereplő magánakvalósága nem is olyan meglepő, hisz múltjuk egy-egy részletének feltárásából világossá válik, hogy nemcsak a politikai berendezkedésen, hanem a személyes életükön belül is eljátszotta valaki a bizalmukat, megvonta tőlük az igazi gondoskodást. De igazából nincs pri-

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
352 oldal, 4499 Ft

vát szféra sem, csak kitettség, a közös terekben a feszültség, a saját és a másik szabályainak összeférhetetlensége. Giselle, az Új Egyetem tanára szürke monotóniában él férje mellett, a köztük lévő távolságot a párologtatni való vízzel teli lábosok tevés-vevésének jelenetében járta csúcsra a regény; dr. Kreutzer, Giselle pszichiátora nemcsak testileg-lelkileg tartaná kontroll alatt a feleségét, Petrát, de lakásukban semmilyen, még a vizespohár hagyta foltokat sem tűri; dr. Kreutzer is fulladozik az anyja mocskos lakásában, ahol a férfi öccsének halála óta nincs karácsony. Kivételt csak a fiatal pár, Albert (aki azt hiszi, Gizi [Giselle] az anyja, aki szülés után lemondott róla, ezért elkezdte követni) és Bianka otthonteremtő kísérlete jelent – de egy önkéntes akciójuk kilátástalanná teszi sorsukat. A bizalom terei tehát szintén a kiszolgáltatottság helyei, az intimitás legmegalázóbb kizsákmányolásává pedig a pszichiáter vezetete napló válik a nő pácienseivel folytatott szexuális tevékenységéről.

A rendszerben betöltött pozíció, a szereplők jelleme és a tárgyi valóságuk közötti viszony érzékeltetése révén lepleződnek le a hatalmi játszmák. A fentiek mellett ennek a leleplezésnek egyik narrációs módja a különféle nézőpontok megmutatása. Bár a perspektíva- és szólamváltások, a fejezetek közötti és azokon belüli időbeli ugrások, az egyre-másra felbukkanó epizódfigurák nagyon gyakran megakasztják a szöveg folyását (amely egy ütős első fejezet után amúgy is igen nehezen indul be), olykor pedig szükségtelenül tér vissza a regény egy-egy már megismert történés körülményeinek a részletezésére (például arra, hogyan találta meg Gizi a naplókat – nem is túl meggyőző, hogy mi készítette a keresésükre), mégis van jelentésteremtő funkciójuk abban a tekintetben, hogy ütköztetik a különböző szereplők tudását, és az olvasónak is többször fölül kell írnia a sajátját. Ekképp járul hozzá az elbeszélés módja annak kidomborításához, ami Tóth Krisztinát részben az *Akvárium* című első regényében is foglalkoztatta: amikor az embereknek nincs, vagy csak megkétszerezve lesz rálátásuk a saját valódi helyzetükre. Giselle viszonyba keveredik a pszichiáterével, ami felélénkíti, de mire elkezdik tervezni a közös jövőt, a nő felfedezi szeretője naplójából, hogy ő is csak egyike a rengeteg páciensnek, akiket az orvos behálózott, akikkel visszaélt, és akiknek a nemi szerveiről és együttléteikről feljegyzéseket készített. A válófélben lévő és a regény során az elhunyt anyja lakását takarítgató dr. Kreutzer pedig a kormányzóval együttműködve egy radioaktív szivárgást megállító titkos akció előkészítésében vesz részt, és a háttérinformációk birtokában, illetve a kormányzó bizalmát élvezve nem is gondol arra, hogy egy olyan paranoid és kegyetlen állam számára, ahol az elfekvő betegekkel hamis bűnök bevallását íratják alá, ahol a lakókban állandósult a fenyegetettség és a bizalmatlanság, ahol arról tartanak tréningeket, hogyan kell a szegregátumok kérvényezőit hatékonyan elutasítani, ahol a diákoknak köztudottan hazugságokat tanítanak, ő maga is ugyanúgy egy könnyen kihasználható és szükség esetén kiiktatható elem. Az ő eszmélésére csak a regény legvégén kerül sor.

A majom szeme nem csak két főszereplőjére koncentrálna, hiszen több epizodikus szereplő élettörténetének elbeszélésére is sor kerül. Károlyi Csaba kritikájával¹ egyetértve furcsának tartom a regényszerkezetet, ráadásul egy-egy elágazás az egész felől nézve kevesnek s így inkább fölöslegesnek tűnik (például a 7. fejezet a két munkásról, egyikükbe belecsap a villám, aki újra felbukkan a mű vége felé, viszont nincs jelentős szerepe a továbbiakban sem), de túlnyomórészt fontosnak bizonyulnak a kitérők – ha nem is mindig érthető az elhelyezésük –, amelyek a motívumok összekapcsolásával jelzik, hogy a cinikus játszmák mindent átszönek. Egymást tükröző jelenetek és helyzetek, fejezetcímek terelik a figyelmet ezekre a hasonlóságokra, hangsúlyozzák, hogy nem izolált esetek a személyes történetek: a rossz közérzet, a szorongás, az egymással való visszaélések, a boldogtalanság általános. Olykor szubtilisan rímelenek egymásra mondatok, mint amikor Petráról megjegyzi az elbeszélő, hogy „ő lélekben már nem is lakik itt” (175.). Ez a legna-

¹ Károlyi Csaba: A boldogtalanságról. *Élet és Irodalom*, LXVI. évfolyam, 25. szám, 2022. június 24. <https://www.es.hu/cikk/2022-06-24/karolyi-csaba-/a-boldogtalansagrol.html>

gyobb természetességgel az elbeszélésbe szőtt mondat rögtön felidézi dr. Kreutzer 120 oldallal korábbi gondolatát egy fejátültetést szenvedett majom fényképe kapcsán, hogy vajon hol lakozik az állat lelke. Vagy szembeszökhetnek a fény és különböző formáinak említései (fényoszlopok, villámcsapás, napfény játéka a bőrön), ami a tudat, értelem, a megvilágosodás jelképeként összekapcsolható az eszmélés mozzanataival. Az említett eljárások és motívumok ráerősítenek felszínes összefüggésekre az egyénnek a hatalom viszonyhálójában betöltött szerepét, illetve annak a közhangulatra gyakorolt általános következményeit illetően, de mélyebbre nem tudnak vinni a probléma megértésében, és gondolatilag sem válnak izgalmas rendszerré.

Még a regény talán (tipográfiaiilag is) leglátványosabb elemei, a fejezetcímek hatásosága is megreked félúton. Félkövérrel szedett, leginkább verssorba illő szintagmák, amelyek minden esetben egy-egy másik fejezet szövegtestéből származnak. Címként találók, áttételesen témajelölők, a szövegen belül egyik-másik a különlegessége miatt újabb kizökentő tényező, viszont – gondolom – szükséges ez a különlegesség ahhoz, hogy feltűnjék az olvasónak az ismétlésük. Bár gondoskodik erről a szerző azáltal is, hogy a fejezeten belül szintén félkövérrel emel ki minden ilyen máshol fejezetcímmé avanzáló részt. Számomra kérdéses ennek a folyószövegen belüli kiemelésnek a szükségessége: arról árulkodik, hogy nem bízik a szöveg/szerző abban, hogy megoldásai működésbe lépnek, s mindenképp szeretné, hogy az olvasó előbb-utóbb észrevegye a játékot. De ha észre is veszi, valóban nem biztos, hogy gazdagodik vele a jelentések tárháza. A 141. oldalon az „ezer őz égett” egy bozóttüzekekről szereplő cikk parafrázisában szerepel, a cikket Gizi nővére olvassa egy radikális lépésre készülve amiatt, hogy a férfi, akibe szerelmes, nem tudja elhagyni érte a családját. A 64. oldalon kezdődő fejezet címeként már talákoztunk ezzel a szintagmával, az a rész dr. Kreutzer viszonyairól szól, egyik nőjét az elbeszélés „ikszlábú őzsutá”-hoz hasonlíttja. Ilyen s ehhez hasonló finomságok felderítésével lehet bíbelődni olvasás közben, amikor a félkövér szókapcsolatok reminiszcenciákként az ismerősség érzését is megteremtik nyelvi-képileg, azzal párhuzamosan, ahogyan a regény fenntartja az ismerősség érzését az ábrázolt világgal kapcsolatban – ugyan közvetlen nem jelölt, de sejtethetőn a jelenlegi Magyarországon zajló társadalmi-politikai folyamatok következményeinek továbbképzése a mű. A finomságok azonban mégsem szervesülnek bele eléggé ennek a világnak az elmondhatóságába, végső soron nem hatnak a mélyebb rétegekre. Kiss Tibor Noé *Beláthatatlan táj* című regényében például, ahol az oldalak alján szerepelnek hasonló, valamilyen módon a főszövegből kiemelt lírai töredékek, sokkal inkább tűnnek a szövegvilághoz illeszkedőnek, abból következőnek, mert ott mintha a kómában lévő lány töredezett tudatfutamainak kivetülései lennének, amelyek végigkísérik egyfajta elemelkedettséggel, a történet életén s így a társadalmon kívülről a másik három főszereplő nagyon konkrét rágódásait.

Nem pusztán a félkövér részekben érhető tetten a képi látásmód, amely Tóth Krisztina verseiben kiváló, zsigeri hatásokat tud magába sűríteni, de epikájában még keresi az értelmét. A regény elején, főként az egyes szám első személyű szereplői szövegben mesterkéltén lírai a szöveg: „Mennydörgés hangját görgette le a huzat a mélybe...” (10.) – így mesél Giselle, de hasonlóan a harmadik személyű narrátor is. A mű mintegy kétharmadától kezdve érzem úgy, hogy megtalálja medrét ez a kifejezésmód, természetesebben hat, miközben nem veszíti el plasztikus atmoszférelíró képességét: „A város még el nem üszkösödött, működő részeiben futottak az utak szürke vénái, fázósan keringett az élet” (212.), „Levette a szemüvegét, megtörölte: az egész tudata bepárasodott a réműlettől” (221.), „csak feküdtem bezárva a testemben, mint valami húsból épített szoláriumban, ami csak intenzív sötétséget sugároz befelé” (222.).

A regény központi motívuma nyilvánvalóan a majom szeme, amelynek alapjánál – akárcsak az *Akváriumban* – egy konkrét tárgy áll: dr. Kreutzer figyelmét már gyerekként

megragadta egy fénykép, amely az 1970-es években dr. Robert White vezette elhíresült kísérletek egyikét, a fejátültetést követően felébredő majmot ábrázolja: „a roncsolt, két részből összevarrt, meggyötört testbe egyszer csak megérkezett, pontosabban visszatért a csodálkozó, a világ lehetetlenségén megütköző, ámuló lélek. Ez az, ami az orvost már diákként is annyira megragadta, és ami miatt azóta is úgy ragaszkodott ehhez, **az eszmélés pillanatát megörökítő** felvételhez. (...) a dilemma arról szólt, hogy a majom lelke, vagyis az a meghatározhatatlan valami, amit annak szoktunk nevezni, hol lakozott, ha lakozott valahol egyáltalán” (51–52.). Amint már a fentiekből is kiderülhetett, Tóth Krisztina minden akadályt elhárít az értelmezés újtjából, pontosan tudjuk, hogy a majom eszmélése és a szereplők eszmélése között analógia áll fenn (lásd még – többek között – az olyan magyarázó mondatokat, mint a regény zárómondata). Szerencsére marad tér az értelmezésre, ha továbbgondoljuk, hogy a lélek és a tudat mibenlétének kérdése hogyan szűrődik át, kevésbé expliciten, a többi szereplő dilemmáin: Giselle-t tulajdonképpen főként a saját személyiségének mibenléte foglalkoztatja, erről tanúskodnak például a nevével kapcsolatos tűnődései („Lehet, hogy ha nem Gizinek neveznek el, egészen más-képp alakult volna minden”, 107.); Petra az önvédelemre rendezkedik be („Mivel nem tudott kiköltözni a lakásból, a közös élet teréből, apránként kiköltözött saját magából”, 178.), de ha dr. Kreutzer saját vallomásai mögé tekintünk, nyilvánvalóvá válik, hogy őt a lélek és a tudat kérdése végső soron a másik fölötti kontroll és a manipuláció lehetőségei miatt érdeklik.

Ha a pszichiáter regény végi, hatásos, de nem előreláthatatlan sorsa méltó büntetésként olvasható, mégsem megnyugtató, mert az EÖK részéről nem igazságszolgáltatás, hanem tisztogatás eredménye, a rendszer működik tovább, önmagába záródva. Disztópiaként szokták megjelölni *A majom szemét* a társadalomábrázolása okán, de fordultatos cselekményében és lélektani felépítettségében van valami a pszichothriller zsánéréből is,² amellyel talán nem egyértelműen hozható összefüggésbe a poétikus nyelvi kidolgozottság – a költő Tóth Krisztina látásmódja és nyelvhasználata –, illetve még a helyenkénti gunyoros hangnem, az enyhén groteszk szituációk sem, amelyek viszont a szerző novellisztikájától nem idegenek. De ha valamiben újszerű a regény, akkor ebben az érdekes ötvözetben az. Minden egyéb vonatkozásban, még egy-két fennmaradó rejtélyével és az összetett figuráival is, a vége felől szemlélve inkább egyértelmű alkotás, amelyből leginkább csak a kiszolgáltatott majom rémisztő szemére fogunk emlékezni.

² Lásd Domján Edit: Ahol zsarnokság van. *Revizor*, 2022. 09. 01. <https://revizoronline.com/hu/cikk/9716/toth-krisztina-a-majom-szeme>